

دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر

فصلنامه‌ی علمی فضای جغرافیایی

سال بیست و چهارم، شماره‌ی ۸۷

پاییز ۱۴۰۳، صفحات ۱۵۵-۱۲۹

بررسی نقش گردشگری ادبی در توسعه فضاهای شهری (مطالعه موردی: آرامگاه شیخ شهاب‌الدین اهری)

ابوالفضل غنی زاده^{۱*}

امیر کاشانی اصل^۲

زهرا افضل‌ی گروه^۳

چکیده

گردشگری ادبی به عنوان شاخه‌ای از گردشگری فرهنگی، تلفیقی از صنعت گردشگری با میراث فرهنگی و ادبی بوده که برخاسته از جاذبه‌های وابسته به حوزه ادبیات می‌باشد. این نوع از گردشگری که با انگیزه بازدید از مکان‌ها و آثار مرتبط با زندگی شاعران، نویسندگان و... انجام می‌شود، ضمن تحقق هم‌افزایی فرهنگی- ادبی و پاسداشت میراث تاریخی و فرهنگی، می‌تواند به عنوان محرک و ابزاری برای حصول توسعه پایدار شهری در ابعاد مختلف آن باشد و فرصت‌های رشد و پیشرفت جوامع را فراهم آورد. در این راستا با هدف بررسی نقش گردشگری ادبی در توسعه فضاهای شهری با مطالعه موردی آرامگاه شیخ شهاب‌الدین اهری انجام شده است. این پژوهش در قالب تحقیقات کاربردی و با ماهیت توصیفی- تحلیلی انجام شده، پس از مرور مفاهیم نظری، عوامل کلیدی و موثر با استفاده از نظرات کارشناسان شناسایی شده و با بهره‌گیری از نرم‌افزار میک‌مک، اثرات و نوع متغیرها سنجش شده است. نتایج به دست آمده از جدول عوامل موثر گردشگری ادبی نشان می‌دهد مولفه‌هایی مانند ارتقای هویت، تقویت سنن و فرهنگ بومی؛ استفاده بهینه از ظرفیت‌های ادبی- هنری و احیاء صنایع دستی محلی؛ حفاظت و نگهداری بهینه از آثار ادبی و ابنیه تاریخی؛ افزایش مشارکت و عدالت اجتماعی و حضورپذیری فضاهای شهری برای اقشار مختلف جامعه، می‌توانند بیشترین اثرگذاری در راستای توسعه فضاهای شهری با تاکید بر گردشگری ادبی را داشته باشند.

Email: a_ghanizade@pnu.ac.ir

* ۱- گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور مرکزی آذربایجان شرقی ایران (نویسنده مسئول)

۲- دانش آموخته دکتری، جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه زنجان، ایران

۳- دانش آموخته گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه زنجان، ایران

در صورت تعریف درست مفاهیم گردشگری ادبی و توجه به احیا و تبلیغ میراث و هویت ادبی و بهره‌مندی از ظرفیت‌های موجود، با نگاهی بلندمدت و راهبردی، استمرار این نوع گردشگری می‌تواند پایداری و مانایی ارزش‌های ملی، تاریخی و ادبی را سبب شده و بستری برای حفظ و احیای فرهنگ و هویت ملتها و نیز شکوفایی و پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و کالبدی شهرها شده و زمینه‌ساز ایجاد فرصت‌های رشد و توسعه فضاهای شهری باشد.

کلیدواژه: گردشگری شهری، فضاهای شهری، توسعه، آرامگاه شیخ شهاب‌الدین اهری، اهر

مقدمه

بدون شک جذابیت‌های میراث ادبی ایران از جایگاه برجسته‌ای در حوزه تمدنی شرق برخوردار است که بهره‌گیری از قابلیت‌های آن می‌تواند برای جهانیان و بویژه علاقه‌مندان به فرهنگ جذاب باشد (Bell and Oakley, 2014). باید اذعان نمود ادب، فرهنگ و هنر از دیرباز جایگاه ویژه‌ای در بین مردم ایران داشته و قابل احترام بوده و از این رو علاوه بر استفاده از ظرفیت‌های ادبی و فرهنگی در ساخت نمادها و نوع معماری شهرها، برای صاحبان ادب و فرهنگ و هنر نیز همواره مقبره‌ها و آرامگاه‌هایی توسط مردم ساخته شده است (Tavakoli, 2018).

مطالعه آثار نویسندگان و شعرا نشان می‌دهد که بخشی از تاریخ ادبیات ایران و جهان مربوط به حوزه سفر می‌باشد. در واقع سفر یکی از ابزار شناخت فرهنگ و ادبیات ملل مختلف در ادوار گذشته و پیمودن صحنه‌های گوناگون و کسب تجربیات زندگی بوده که حاصل آنها سفرنامه‌هایی بوده که گاه در تراز آثار فاخر ادبی قرار گرفته‌اند. جایگاه سفر در ادبیات کهن و استمرار آن در طول تاریخ باعث شده روز به روز ابعاد مختلف و ظرفیت‌های مربوط به آن آشکار و ارزش و اهمیت سفر مشخص گردد و امروزه با پیشرفت جوامع از این مهم تحت عنوان صنعت گردشگری یاد شود.

گردشگری به عنوان محرک و ابزاری قوی برای حصول پایداری در بطن شهر و جامعه عمل می‌کند (Lerario & Turi, 2018) و می‌تواند نقش عمده‌ای در ابعاد مختلف توسعه پایدار داشته و فرصت‌های کسب و کار را فراهم آورد (Akbarian Ronizi, 2018). گردشگری هر روز در حال گسترش است و انواع جدید آن ابداع می‌شود و این ویژگی را دارد که با دیگر رشته‌ها ترکیب شود. در این راستا گردشگری ادبی^۱، شکل نوینی از گردشگری و برخاسته از جاذبه‌های وابسته به حوزه ادبیات می‌باشد. در این شاخه از گردشگری، توجه به ادبیات، به ویژه ادبیات کلاسیک که می‌تواند برانگیزاننده حس نوستالژیک بسیاری از علاقه‌مندان به این حوزه باشد، مورد تاکید است (Tavakoli, 2018). در واقع ادبیات یکی از منابع قوی گردشگری فرهنگی محسوب می‌شود به طوری که در بعضی از موارد تبدیل به جاذبه اصلی شده و در قالب گردشگری ادبی با تمرکز بر فضای داستانها، آثار و محل زندگی و یا دفن شاعران و نویسندگان گسترش یافته است (Jalalian & Beiki, 2023). از این رو مکان‌هایی که با خود فرهنگ و ادبیات یک کشور را حمل می‌کند، جاذب گردشگران ادبی است.

اهمیت گردشگری فرهنگی و نقشی که این نوع گردشگری در حفظ و احیای فرهنگ و هویت ملتها و توسعه اقتصادی، اجتماعی و کالبدی و ... جوامع دارد، باعث شده که سازمان یونسکو تأکید زیادی بر گردشگری فرهنگی داشته باشد و کشورها را به توسعه مدل گردشگری فرهنگی تشویق نماید (Nikbin et al., 2020). گسترش گردشگری ادبی به عنوان شاخه اصلی گردشگری فرهنگی، از یکسو با بازتولید و بازتفسیر پایدار ارزش‌های ملی، آئینی، تاریخی و ادبی و خاطرات مشترک سرزمینی، سبب استحکام هویت ملی می‌گردد و از سوی دیگر با گسترش گردشگری ادبی می‌توان از میراث ادبی یک کشور به عنوان عناصر اصلی قوام دهنده هویت ملی و تاریخی این مرز و بوم، پاسداری کرد (Bazyar et al., 2013).

گردشگری ادبی همانند اغلب شاخه‌های گردشگری دارای سرشت و ماهیتی میان رشته‌ای است. بنابراین در توسعه ادبیات علمی گردشگری ادبی و همچنین در سطوح اجرایی و توسعه‌ای لازم است طیف گسترده‌ای از تخصص‌های مرتبط بهره‌گیری شود، بویژه جغرافیا، ادبیات، میراث فرهنگی و معماری. مدیران و برنامه‌ریزان بخش گردشگری می‌بایست با شناسایی مکان‌ها و فضاهای ادبی (جغرافیای ادبی) به عنوان بستر اصلی توسعه گردشگری ادبی، استراتژی‌ها و اقدام‌های اجرایی کارآمدی را برای توسعه گردشگری ادبی در قلمرو جغرافیای ادبی به کار گیرند (Bayat & Asadi, 2017).

فضاهای شهری در حالت کلی باید دارای مولفه‌هایی باشد که اولاً بیانگر ارزش‌های حاکم بر جامعه بوده و ثانیاً مبین ارزش‌هایی باشد که جامعه به آن‌ها تمایل دارد و ثالثاً بیان‌کننده عوامل هویت فرهنگی پدیدآورنده آن گردد. شاید به ندرت بتوان هنری یافت که به اندازه طراحی این فضاها با زندگی مردم ارتباط و تعامل داشته باشد (Kashani Asl et al., 2014). در ادبیات شهرسازی نیز به ظرافت به این ویژگی شهر و فضاهای آن پرداخته شده و آن را مجموعه‌ای پویا دانسته‌اند که قابلیت تاثیر پذیری و تاثیرگذاری در مردم را داشته باشند. با توجه به مواردی که اشاره شد، پیوند فرهنگ و ادبیات سرزمین ما با فضاهای شهری به گونه‌ای بوده که شهرهای ایران همواره در طول تاریخ با فرهنگ و ادبیات ارتباطی تنگاتنگ داشته و از همدیگر تاثیر پذیرفته‌اند، به طوریکه گاه به واسطه محل زندگی و یا دفن شعرا و نویسندگان و یا مکانهای منتسب و اشاره شده در متون یک اثر ادبی، شهر و یا منطقه‌ای از آن با پیشرفت و گسترش همراه بوده و به لطف جاذبه‌های فرهنگی و ادبی شهرتی منطقه‌ای و یا جهانی پیدا کرده است. در واقع اندیشمندان حوزه شهری وجود ارتباط دو طرفه توسعه پایدار و گردشگری پایدار را درک کرده و اظهار می‌دارند برای آن که گردشگری بتواند به توسعه پایدار شهر کمک کند، باید اثرات آن در شهر شناسایی شده و مورد توجه خاص قرار گرفته شود.

در راستای اهداف تحقیق، پس از مطالعه تعدادی از تحقیقات داخلی و خارجی صورت گرفته با توجه به موضوع و حوزه پژوهش، به ارزیابی نقش گردشگری ادبی در توسعه فضاهای شهری پرداخته شده است و این پرسش مطرح می‌شود که آیا ظرفیتهای فرهنگی و ادبی و گردشگری مرتبط با آن می‌تواند زمینه‌ساز توسعه فضاهای شهری باشد؟ از این رو به عنوان نمونه موردی، آرامگاه شیخ شهاب‌الدین اهری در شهر اهر مورد مطالعه قرار گرفته شده است. با

توجه به این موارد، بررسی و تحلیل دقیق از توانمندی‌ها و چالش‌ها متناسب با شرایط منطقه منجر به شناسایی نقاط قوت به منظور تقویت آنها شده و از طرفی، تحلیل چالش‌ها نیز منجر به روشن گردیدن ضعف، تهدیدها و آسیب‌هایی می‌شود که مقصد با آن رو به رو می‌باشد. بدیهی است، در صورت عدم پرداخت به این مهم، نمی‌توان انتظار برخورداری از جایگاهی پایدار در سطح منطقه‌ای و جهانی و بهره‌مندی از مزایای آن داشت.

چهارچوب نظری

گردشگری ادبی

گردشگری ادبی، شکلی از سفر است که عامل انگیزشی آن، آثار ادبی، نویسندگان و مکان‌های مطرح شده در متون و آثار ادبی است و از زیرشاخه‌های گردشگری فرهنگی و گردشگری میراث محسوب می‌شود (Croy, 2012:119) که از قرون ۱۸ و ۱۹ همگام با فراگیر شدن رئالیسم ادبی (گسترش مطالعات ادبی) در اروپا شکل گرفت (Yiannakis & Davies, 2012). سازمان جهانی گردشگری ملل متحد این تعریف را برای گردشگری ادبی ارائه کرده است: گردشگری فرهنگی، مسافرت مردم به سمت جاذبه‌های فرهنگی در مکانی غیر از محل سکونت آنها به قصد کسب تجربه و دانش به منظور پاسخگویی به نیازهای فرهنگی مانند مشارکت در رویدادهای فرهنگی و هنری، بازدید از میراث فرهنگی، نمایشگاه‌های فرهنگی و هنری و تماشای فیلم و تئاتر است (Du Cros and Mckerchehr, 2015).

در همین راستا گردشگران ادبی به گردشگرانی اطلاق می‌شود که از مکانهای موجود در آثار ادبی معروف و زادگاه و اقامتگاه نویسندگان و شعرا مشهور بازدید می‌کنند (Jiang & Yu, 2019).

گردشگری ادبی شامل بازدید از سه نوع مکان است: الف) مکان‌های واقعی، ب) مکان‌های خیالی، ج) مکان‌های ساخته شده؛ (Bidaki & Hosseini, 2014).

الف) مکان‌های واقعی؛ جذابیت این‌گونه مکان‌ها در این است که امکان مشاهده بی‌پرده و حقیقی از شرایط زندگی یک ادیب و شاعر و هنرمند را به ما می‌دهد از قبیل اتاق کار یک نویسنده بزرگ، میز کاری او، عکس‌های مختلف، دستنوشته‌ها و اسناد حاوی اطلاعات بسیار جزئی از زندگی او را نگهداری کرده و در معرض دید علاقه‌مندان قرار داده‌اند. همچنین مکان‌هایی مانند زادگاه، آرامگاه، خانه‌های دائم یا موقت و خلاصه مکان‌هایی که درباره زندگی یک ادیب، به شما اطلاعات می‌دهد، جزو این دسته مکان هست (Li, 2019). مثلاً آرامگاه شکسپیر در بریتانیا و یا آرامگاه حافظ در ایران از پربازدیدترین مکان گردشگری ادبی محسوب می‌شوند.

ب) مکان‌های خیالی؛ این‌گونه مکانها بیانگر فضا، محیط و محتوای داستان‌ها و روایتها، اشعار و فیلم‌ها هستند (Smith et al., 2010). شاعران و نویسندگان با تخیل خود به اشیا و مکان‌ها، عینیت می‌بخشند و شهرها و فضاهای آن و نیز مناظری که درون یک رمان، داستان و یا شعر توصیف شده‌اند دربرگیرنده این چنین گردشگری هستند (Ghasemi et al, 2018). مثلاً می‌دانیم وقایع رمان مشهور اولیس نوشته جیمز جویس، در کوچه خیابان‌های این

شهر اروپایی اتفاق می‌افتد. در شهر اولیس، مسیرهایی که در رمان به آنها اشاره شده، به‌عنوان مسیری برای بازدید گردشگران آماده شده است. همین اتفاق درباره خانه‌ای که داستان‌های شرلوک هلمز، قهرمان مشهور داستان‌های پلیسی در آن روی می‌دهد، افتاده است. این مکان‌ها شاهد ترکیب خیال و واقعیت و آمیختگی فضای داستان، شعر یا نمایشنامه با واقعیت بیرونی مکان هستیم، یک نمونه در دسترس و نزدیک به ما، «موزه معصومیت» در استانبول است که براساس رمانی از اورهان پاموک ساخته شده است. ما در ایران در این زمینه، تقریباً هیچ کاری نکرده‌ایم، برخی داستان‌های نویسندگان ایرانی دارای ظرفیت‌هایی در این خصوص هستند. مثلاً وقایع رمان کلیدر نوشته محمود دولت‌آبادی در منطقه‌ای به همین نام در استان خراسان روی داده است یا وقایع مجموعه رمان‌های یوسف علیخانی در منطقه میلک در الموت می‌گذرد که این رمان‌ها دارای ظرفیت برای سرمایه‌گذاری درخصوص گردشگری ادبی است (Shamaei, 2022).

ج) مکان‌های ساخته شده؛ این دسته از مکانها، مکانهایی هستند که برساخت اجتماعی دارند و در راستای توسعه گردشگری ادبی ایجاد می‌شوند. مانند مقصدهای برگزار کننده جشنواره‌ها، نمایشگاههای ادبی، فرهنگی و مکانهای برخوردار از موزه‌های ادبی (Smith et al, 2010). جای تاسف دارد که در ایران با تاریخ ادبیات کهن و غنای فرهنگی بی نظیرش کمتر به این حوزه پرداخته شده، تا جایی که یک موزه ادبی مطابق با استانداردهای جهانی در ایران ساخته نشده است.

برای راه‌اندازی گردشگری ادبی موارد زیر شایان توجه و اهمیت می‌باشند: تبلیغ و بازاریابی، برگزاری رویدادهای ادبی، آموزش دست‌اندرکاران محلی، توسعه زیرساخت‌ها، جذب و آموزش نیروی انسانی، برگزاری تورهای ارزان، همکاری بین دستگاهی، حفاظت از آثار با زمینه ادبی و فرهنگی، برندسازی و ایجاد جاذبه‌های گردشگری ادبی (Asadian Ardakani & Ahmadi Bidakhavidi, 2022).

وجود جاذبه‌های گردشگری ادبی، برای تبدیل یک مکان به مقصد گردشگری ادبی کافی نیست و برنامه‌ریزی و مدیریت موفقیت آمیز مقصدهای گردشگری ادبی، نیازمند اقدامات و راهبردهای مناسب و کارآمد است (Müller, 2006). بر اساس نگرش پست مدرن، حفظ اصالت مکان‌های ادبی در مدیریت مقصدهای گردشگری ادبی اهمیت بسزایی دارد (Fawcett & Cormack, 2001). تا جایی که بسیاری از پژوهشگران معتقدند انجام دادن اقدامات توسعه‌ای و عمرانی در مقصدهای گردشگری ادبی تا حدی مجاز است که اصالت جاذبه‌های ادبی تهدید نشود (Müller, 2006 ; Hoppen et al., 2014). این نوع گردشگری به عنوان یک حوزه دانشگاهی دارای پتانسیل تحقیقاتی بالایی است و توجه به توسعه آن می‌تواند مزایای متعددی برای مقاصد فراهم کند (Çevik, 2020). با توسعه گردشگری ادبی و ایجاد جاذبه‌های جدید می‌توان امکان ارائه تجربیات جذاب‌تر به بازدیدکنندگانی که به دنبال چیزی فراتر از کلیشه‌های فعلی هستند را مهیا نمود (Arcos-Pumarola et al., 2018).

فضاهای شهری

امروزه شهر و فضاهای آن به عنوان آخرین دستاورد بشر در عرصه ساخت‌وساز، تحت تأثیر همه‌جانبه طیف کثیری از مطالعات و مباحث اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، کالبدی و... بوده و متخصصان و اندیشمندان حوزه شهری نهایت تلاش خود را بکار می‌گیرند تا زمینه تعامل این علوم برای تعالی شهر و شهروندان را فراهم آورند (Sarwar et al., 2018). فراوانی و تعدد نظریه‌ها و رویکردها در خصوص موضوع فضاهای شهری و نیز تنوع و تکرر در تعاریف، ویژگی‌ها، دیدگاه‌ها و روش‌های برخورد با این موضوع، باعث شده درک‌های متفاوتی برای پژوهشگران این حوزه به وجود آید (Rezapour & Ranjbar, 2022).

در واقع فضاهای شهری جزئی از ساخت شهر بوده که از کلیت هماهنگ و پیوسته برخوردار بوده و از حیث فیزیکی دارای بدنه محصور است. این فضاها باید واجد نظم و زیبایی باشد و برای فعالیت‌های شهر سازمان پیدا کند (پارسی، ۱۳۸۱: ۴۳). وجود فضاهای شهری با هندسه و فرم معین و متناسب، به فراهم آوردن مقیاس انسانی و رخ دادن فعالیت‌های مختلف در بافت شهری منجر شده که در نهایت موجب تبلور روابط اجتماعی و حضور پذیری بیشتر شهروندان می‌شود (Aflaki et al., 2023).

با عنایت به اینکه بخشی از آینده شهرها، به فضاهای عمومی آنها بستگی دارد، ما باید شهرها را بر اساس تکامل و تحول فضاهای عمومی مورد توجه قرار دهیم (Abarghouei Fard et al., 2023). متأسفانه در کشورهای جهان سوم در پرتو برخورد کلیشه‌ای متأثر از مکتب پوزیتیویسم با شهر و نگرش فروکاست‌گرایانه به فضای شهری، مفهوم توسعه شهری مترادف با رشد فیزیکی شهر (پراکنده و متمرکز) انگاشته شده و با ارائه راه‌حل‌های کالبدی، نه تنها نتوانسته به درک درستی از فضای شهر برسد و نتایج قابل قبولی در خلق فضای قابل سکونت و باکیفیت در شهرها ایجاد کند، بلکه به بازتولید ساختارهای نابرابر در شهرها نیز منجر شده است (Ansari & Partovi, 2019). با توجه به کاستی‌ها و نارضایتی از وضعیت توسعه شهری، به نظر می‌رسد نظریه حق به شهر لوفور، به عنوان فراخوان شهر به مثابه درکی فراتر از محصولی کالبدی-اقتصادی، ابزار مفهومی مناسبی برای شناخت، تحلیل و حل مسائل شهری، در یک چارچوب اجتماعی-فضایی فراهم سازد. هاروی نیز به طور ضمنی اشاره دارد توسعه شهری امری فیزیکی و محدود به ساختمان‌ها نیست که در صورت عدم گسترش آن، به صورت خنثی فرض شود، بلکه به واسطه و تجربه و حضور انسانی، دائماً در حال بازتولید اجتماعی است. از این منظر، توسعه شهری پیوستاری یکپارچه از محصول مادی و همزمان فرایند اجتماعی حاصل از آن است که به دو شیوه تولید می‌شود و تحلیل تنها یکی از این دیدگاه‌ها نمی‌تواند به طور واقعی فضای اجتماعی را نشان دهد. الف) توسعه از طریق ایجاد فضا؛ فضایی که جدید ایجاد می‌شود. ب) توسعه به واسطه استفاده از فضا؛ فضایی که تجربه می‌شود (Ebrahimi et al., 2023). بنابراین توسعه شهری باید منعکس‌کننده تعامل بین برنامه‌ریزی فیزیکی و کنش‌های اجتماعی باشد، چرا که از یکسو تحولات شهری زمینه را برای تغییر فرم فضایی شهر فراهم می‌کند و از سوی دیگر عناصر شهری نیز در جهت تأمین نیازهای ساکنان به بازتولید فضا در قالب تعاملات اجتماعی کمک می‌کنند. در حقیقت بایستی ایجاد فضاهای مطلوب شهری منجر به توسعه شهری گردد به طوری که با جذب سرمایه و نیز ایجاد و گسترش فضاهای جدید و زیرساختها در

شهر، برای سرمایه گذاری جدید و توسعه شهر در ابعاد افقی و عمودی و در جنبه های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی، فرهنگی و... بسترسازی شود و این توسعه منجر به ایجاد فضاهایی متناسب، پویا و سرزنده شود، به گونه ای باشد که مردم با جذب به این فضاها بیایند و بمانند (Kashani Asl, et al., 2022).

تاثیرگذاری گردشگری ادبی در توسعه فضاهای شهری

با مرور تاریخ شهرسازی از شار تا به شهر امروزی، این نکته آشکار می شود اصولی که توانسته در فرآیند و جریان این تاریخ، فضاهای موفق را در شهرها خلق کند و مفهوم پویایی و زندگی را در خود داشته باشد، مطمئناً ارزش دوباره استفاده شدن را دارند. در این میان در بستر حیات شهرها به گواه تاریخ، یکی از این اصول تاثیرگذار، مولفه های فرهنگ، تمدن و هویت مردم بوده که علاوه بر اینکه در ساخت و شکل گیری فضاهای قابل قبول از سوی عامه مردم موثر بوده، باعث مانایی این فضاها نیز شده و موجب تعامل و ارتباط تنگاتنگ فضاهای شهری با مردم و در نتیجه حضورپذیری و سرزندگی و نهایتاً توسعه پایدار شهر شده است و تکرار این فضاها و ازدیاد آنها در شهرها را ارزشمند و قابل توجیه می کند.

در واقع آنچه که سبب شکوفایی، استحکام، پیوستگی، وحدت، ماندگاری و بالاخره مانایی فرهنگ و تمدن یک سرزمین می شود، همانا درون مایه های ذاتی مردم آن است که در قالب هنر و ادبیات خودنمایی می کند (Kashani et al., 2014). محدوده های تاریخی - فرهنگی به عنوان فضاهای ارزشمند شهری، منعکس کننده میراث و ارزش های تاریخی-فرهنگی شهر بوده و شکل آنها، حاصل تعامل مکان (جغرافیا و بوم)، زمان (تاریخ) و باور (هویت و فرهنگ و اعتقاد) در رابطه با انسان در یک پهنه زیستی در طول تاریخ است. حفظ و احیای این پهنه های ارزشمند، ارتقای کیفیت زندگی ساکنان و حضور جریان حیات شهری را با فرایندی گام به گام و برنامه محور در همه ابعاد اجتماعی، اقتصادی و محیطی میسر می سازد (Research Assembly of the Islamic Consultative Assembly, 2019). در حقیقت مفهوم این فضاها به عنوان بخشی از فضاهای عمومی شهری در گذر زمان باعث ایجاد حس نوستالژیک می شود.

باید اذعان نمود فضاهای شهری در یک بستر تاریخی (با مضمون فرهنگی)، علاوه بر دارا بودن همه عملکردهای معمول و متعارف خود از جمله افزایش سرزندگی، ایجاد حس وحدت جمعی، نمایش فرهنگ و هویت دینی و ملی، تأثیرات مثبت اقتصادی بر محیط و ایجاد ارزش افزوده، افزایش سطح دسترسی های بصری و فیزیکی و... (که در سایر محیط های شهری نیز عهده دار است)، باید نقش خود را در ترازوی بالاتر و چند وجهی منطبق با ویژگی های یک بافت تاریخی هویتمند در عمق قلمرو و دامنه تاثیرگذاری خود ایفا نماید (Saadati et al., 2022). با توجه به شرایط پیچیده حاکم بر شهرها، عدم برنامه ریزی و مدیریت صحیح، مدرنیسم، ناپایداری اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و... موجب نادیده گرفتن همه شمولی این گونه مکان ها شده و بالتبع فضاهای شهری که با عدم حضور مردم مواجه باشند در روند زوال قرار خواهند گرفت (Aflaki et al., 2023). از این رو فضاهای شهری می توانند سرشار

از نشانه‌هایی باشند که ادراک فضا را کاملتر کرده و فضاهای شهری را به عنوان متنی قابل تفسیر ارائه کنند و با دلالت‌های معنایی خود به غنای فضا بیافزایند. بدین ترتیب یک فضا، تنها کالبدی برای تأمین حضوری فاقد معنا نخواهد بود بلکه پیوسته به انگیزش اندیشه مخاطب و لذت ناشی از کشف کمک خواهد کرد (Sarmastani et al., 2018).

در این راستا جاذبه‌های ادبی به دلیل ارتباط با فرهنگ جامعه تا حدودی توانسته‌اند به عنوان یک جاذبه پایدار مطرح شوند (Suyasa, 2019). در صورت تعریف درست گردشگری ادبی و توجه به احیا و تبلیغ میراث و هویت ادبی شهرها، میراث ادبی و فرهنگی موجود به شکل درست شناخته و شناسانده می‌شود. عدم شناخت و باور نداشتن به پتانسیل‌های گردشگری ادبی باعث می‌شود از ظرفیت‌های بهره‌مندی از مشاهیر ادبی، افسانه‌ها و اسطوره‌های ملی به درستی استفاده نکنیم و غفلت از این موضوع، چشم پوشی از نقاط قوت و فرصت‌های ایجاد شده به وسیله این نوع گردشگری خواهد بود. در صورتی که کارشناسان با نگاهی بلندمدت و راهبردی به این حوزه بپردازند و سعی در تهیه نقشه جامع گردشگری شهری و کارتوگرافی ادبی مکان‌ها و مسیرهای ادبی نمایند، می‌توان مجموعه‌ای نفیس در این حوزه در کشور به دست آورد که زمینه ساز فرصت‌های سرمایه‌گذاری را در همه جغرافیای وسیع ایران فراهم خواهد آورد (Asadian Ardakani & Ahmadi Bidakhavidi, 2022).

با توجه به تحقیقات انجام شده در رابطه با موضوع این پژوهش، اگر بخواهیم ابعاد توسعه شهری را بررسی نماییم، علاوه بر مولفه‌های اجتماعی، اقتصادی، طبیعی و زیرساختی، توان گردشگری به عنوان یکی از تاثیرگذارترین مولفه‌های توسعه شهری مطرح می‌باشد. امروزه فعالیت‌های گردشگری به عنوان بخش چهارم فعالیت‌های انسان پس از کشاورزی، صنعت و خدمات محسوب می‌شود. بر این اساس استفاده از ظرفیت جاذبه‌های گردشگری را می‌توان یکی از عوامل موفقیت و توسعه در یک منطقه به شمار آورد. توجه نظام‌مند به ابعاد فنی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، تاریخی، کالبدی و زیست‌محیطی، در حرکت به سوی استفاده از جاذبه‌های گردشگری به خصوص گردشگری فرهنگی و ادبی مطابق با نیاز امروز و حفظ و ماندگاری این منابع برای آیندگان است.

با عنایت به اینکه امکانات زیربنایی و زیرساختها نقش مهمی در توسعه این صنعت ایفا می‌کند، وجود زیرساخت‌های مناسب در هر مکان از قبیل راه (حمل و نقل)، بهداشت، مخابرات، آب، برق، تلفن و بخصوص امنیت در جلب رضایت گردشگران اهمیت بسیار بالایی دارد. از سوی دیگر مشارکت مردم بومی یکی دیگر از معیارهای اصلی در توسعه گردشگری است. بدیهی است که اگر اهالی منطقه دیدگاه درستی از صنعت توریسم داشته باشند، در این صورت نه تنها افراد بومی هیچ تناقضی در منافع خود با صنعت گردشگری نمی‌بینند، بلکه خدمات مناسبی نیز به گردشگران ارائه خواهند کرد و گردشگری را فرصتی برای رشد اقتصادی منطقه خود قلمداد می‌کنند و در این شرایط تمایل گردشگران برای سفر به منطقه بیشتر شده و منجر به توسعه صنعت توریسم و در حالت کلی توسعه پایدار منطقه خواهد شد.

در واقع با به وجود آمدن فرصت‌های شغلی مرتبط با گردشگری، انواع مشاغل، کاربری‌ها و فضاهای مرتبط با آن ایجاد می‌شود که به عنوان یکی از ارکان توسعه، نقش اساسی در پیشرفت منطقه را خواهد داشت. از جمله این موارد

می‌توان به ساخت و ساز هتل‌ها و مراکز اقامتی، دفاتر و آژانس‌های تفریحی و گردشگری، مراکز تفریحی و سرگرمی، انواع مراکز تجاری و فروشگاه‌ها، فضاهای جدید شهری از قبیل میداين، پیاده‌راه‌ها و پارک‌ها و فضاهای سبز و غیره اشاره نمود.

بنابراین برنامه‌ریزان شهری در حوزه گردشگری باید با بهره‌گیری از نگرش هنری، ذوقی، معنایی و زیباشناختی (از جمله بهره‌گیری از نمادها و نشانه‌های شهری، طراحی و برنامه‌ریزی مبلمان شهری، طراحی فضاهای سبز، توجه به نوع مصالح، رنگ، نما و غیره) به طور خلاقانه‌تری به برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای شهری بپردازند (Yazdani et al., 2023)، چرا که در جریان حضور گردشگر در شهر، عناصر منظر شهری همچون تزئینات بیرونی ساختمانها، خیابان‌های تاریخی، روشنایی و نورپردازی معابر شهری، نظم سنگ فرش پیاده‌روها، هندسه و فیزیک تابلوهای اطلاع رسانی، آبنماها، پاکیزگی شهر، میدانهای شهری، پارک‌ها و فضاهای سبز و استفاده از گل‌ها و گیاهان، مجسمه‌ها و تندیس‌ها، هماهنگ بودن معماری ساختمان‌ها، نوع مصالح به کار رفته در ساختمانها، کاربرد هنر بومی در نمای ساختمان‌ها، زیبایی کلی، رنگ آمیزی و غیره بر تصویر ذهنی گردشگر نقش مؤثری دارد.

پیشینه پژوهش

در رابطه با پیشینه تحقیق باید گفت موضوعاتی را که پژوهشگران تاکنون در رابطه با نمادها و المان‌های شهری انجام داده‌اند، بیشتر درباره ارتباط آن با گردشگری، منظر و فضاهای شهری، هویت ملی و توسعه شهری و ... بوده ولی در رابطه با موضوع پژوهش این مقاله تحقیقات چندانی بجز چند مورد در ایران صورت نگرفته است. Movahed et al (2023) در پژوهشی با عنوان تحلیل ظرفیت‌های محیطی گردشگری ادبی برای توسعه گردشگری شهری در شهر تهران، گردشگری ادبی را یکی از انواع گردشگری فرهنگی معرفی کرده و شهر تهران را به دلیل موقعیت سیاسی و وجود مراکز فرهنگی هنری همواره مورد توجه شعرا و نویسندگان دانسته‌اند و با تحلیل ظرفیت‌های گردشگری ادبی در سه سطح فردی، سازمانی و محیطی به این نتیجه رسیده‌اند که شهر تهران ظرفیت محیطی مناسبی برای ایجاد و توسعه گردشگری ادبی دارد و این ظرفیت می‌تواند زمینه‌های برای توسعه گردشگری شهر تهران باشد. نتایج پژوهش Hekmat Nia (2022) نشان می‌دهد، عنصر فرهنگی مانند ادبیات، به عنوان بخشی از منابع گردشگری معرفی شده که قابلیت‌های جدیدی در جذب گردشگر دارد، می‌تواند نقش مهمی را ایفا می‌نماید. در این میان شهر شیراز به عنوان یکی از کانون‌های مهم فرهنگ و تمدن بشری و خاستگاه فرهنگ و ادب، زمینه‌های لازم برای توسعه گردشگری خلاق بر مبنای ادبیات کهن و نوین را داراست و با توجه به روند فزاینده تقاضای جهانی برای این نوع از گردشگری به راحتی می‌تواند زمینه‌های لازم برای جذب بیشتر و مؤثرتر آن را فراهم آورد. نتایج پژوهش Sam et al (2020) که به منظور بررسی بازار گردشگری ادبی در ایران (مورد مطالعه: استان کرمان) صورت پذیرفت، نشان داد گردشگران داخلی تمایل زیادی به شرکت در فعالیت‌ها و تورهای ادبی در استان کرمان داشته و میزان استقبال از همه شاخصه‌ها در وضعیت مناسبی قرار دارد. بر اساس نتایج حاصله از پژوهش Asadian (2022) Ardakani & Ahmadi Bidakhavidi نشان داده شد توجه و همکاری مراکز مرتبط به توسعه گردشگری ادبی و

ایجاد جاذبه‌های گردشگری ادبی، از اساسی‌ترین عوامل موثر بر توسعه این نوع از گردشگری میباشند که باید در درجه اول اهمیت قرار گیرند.

Pletsan et al (2022) در پژوهشی با عنوان اصول خلاقانه توسعه گردشگری فرهنگی در اوکراین نشان دادند که برای توسعه گردشگری فرهنگی نیاز به افزایش فناوری وجود دارد. نوآوری در فناوری منجر به رشد درآمد و اقتصاد در بازار جهانی میشود. ارتباطات ضعیف شکافی است که منجر به کندی توسعه فرهنگی می‌شود، بنابراین ارتباطات نیاز برای تعامل بهتر با گردشگران باید افزایش یابد. Terkenli & Georgoula (2021) پژوهشی را با عنوان گردشگری و پایداری فرهنگی: دیدگاه‌ها و چشم‌اندازها از سیکلادس، یونان انجام دادند. در نهایت، محققان دریافتند که نقش فرهنگ به عنوان یک جاذبه گردشگری بالفعل و پتانسیلی برای رشد بیشتر گردشگری فرهنگی و در نتیجه توسعه محلی، به طور گسترده شناخته شده است. فرهنگ و گردشگری به عنوان پیوند مثبتی در ذهن مردم محلی، بازدیدکنندگان و کارآفرینان درگیر در گردشگری فرهنگی پدیدار میشوند. در واقع، رابطه فرهنگ گردشگری پتانسیل بالایی برای همه طرف‌های درگیر و برای پایداری فرهنگ محلی و عام دارد. Chelnokova et al (2020) در مقاله‌ای ضمن بررسی عوامل اجتماعی توسعه گردشگری ادبی در روسیه، آشنایی و افزایش اطلاعات فرهنگی و ادبی جوانان در روسیه را از جمله عوامل اجتماعی توسعه گردشگری ادبی برمی‌شمارند. Jiang (2020) در پژوهش به روش تحلیل محتوای مقالات، به بررسی گردشگری ادبی به عنوان یک حوزه دانشگاهی که دارای پتانسیل تحقیقاتی بالایی است پرداخته و توجه به توسعه آن را زمینه‌ساز ایجاد مزایای متعددی برای مقاصد گردشگری می‌دانند.

با توجه به مرور و بررسی پژوهش‌های پیشین، مشخص گردید که اکثر تحقیقات صورت گرفته بر معرفی و تحلیل شرایط کلی، طراحی مسیر و توسعه پایدار گردشگری فرهنگی-ادبی تأکید داشته‌اند. حال آنکه پژوهش حاضر سعی نموده است با تأکید بر ادبیات و جاذبه‌های ادبی، به ارزیابی نقش ظرفیت‌های فرهنگی و ادبی و گردشگری مرتبط با آن در زمینه‌سازی برای توسعه فضاهای شهری بپردازد. از همین رو، این امر نقطه تمایز پژوهش نسبت به موارد پیشین است.

روش شناسی پژوهش

بر اساس ماهیت موضوع و مؤلفه‌های مورد بررسی، نوع این تحقیق کاربردی و روش بررسی آن توصیفی-تحلیلی و پیمایشی است. اطلاعات مورد نیاز در خصوص مبانی نظری پژوهش و استخراج شاخص‌های مورد پژوهش به روش کتابخانه‌ای و اسنادی گردآوری شده است. برای شناسایی عوامل کلیدی که به صورت تأثیرات متقابل طراحی می‌شود، روایی آن توسط کارشناسان و پایایی آن توسط نرم افزار میک مک انجام شده است. بنابر نیاز پژوهش و احتیاجات این تحقیق، جامعه نمونه را خبرگان و نخبگانی شامل می‌شود که در زمینه گردشگری ادبی و توسعه فضاهای شهری در مورد شهر مورد مطالعه تخصص لازم و کافی را دارند. جامعه آماری این پژوهش ۱۸ تن از کارشناسان، متخصصان، نخبگان و اعضای هیئت علمی می‌باشند. روش نمونه‌گیری در این پژوهش گلوله برفی است و از متخصصان درخواست کرده ایم که نفر بعدی را نیز به ما معرفی کند. برای گردآوری داده‌های این پژوهش از روش دلفی آنی استفاده شده که امکان هرگونه تغییر و اصلاح را برخلاف روش سنتی دلفی ارائه می‌دارد

(در این روش نیازی به تکرار راندها نیست و کارشناس پس از پاسخ به سوالات می تواند نظرات سایر اعضا و همچنین دلایل آنها برای امتیاز زیاد یا کم دادن به گزینه‌ها را ببیند. همچنین کارشناس پس از مشاهده نظرات سایر اعضا می تواند نظر خود را اصلاح و یا به کلی تغییر دهد و دلایل خودش را برای انتخاب گزینه‌ها ارائه نماید). در واقع روش دلفی، روشی نظام یافته است که بر آراء هیئتی از کارشناسان مستقل متکی می باشد و تعداد نمونه از فرمول خاصی پیروی نمی کند. ابزار مورد نیاز جهت تجزیه و تحلیل داده ها، نرم افزار MicMac می باشد که داده‌های مورد نیاز بر اساس شاخص‌ها و وزن‌های مرتبط در آن‌ها، ذخیره، پردازش و از طریق آزمون‌های مناسب تحلیل می‌گردد که در ادامه فرایند اجرایی این تکنیک مطرح شده است.

نرم افزار میک مک توسط مؤسسه نوآوری کامپیوتری فرانسوی تحت نظارت مرکز سازمان تحقیقات و راهبرد چشم انداز طراحی شده است. این نرم افزار جهت تصمیم گیری های راهبردی و چشم اندازسازی مورد استفاده قرار می گیرد. تحلیل ساختار با استفاده از نرم‌افزار میک مک این امکان را می دهد که با کمک گرفتن از ارتباط ماتریسی همه مؤلفه‌های اصلی یک سیستم را تشریح کند. با بررسی این ارتباط، روش مربوطه امکان آشکارسازی متغیرهای اصلی جهت ارزیابی سیستم را ارائه می‌دهد که ممکن است که به تنهایی (برای بازتاب یا تصمیم گیری) یا قسمتی از یک فعالیت بسیار پیچیده پیش بینی (سناریوها) مورد استفاده قرار بگیرد. تجزیه و تحلیل میک مک بر پایه قدرت نفوذ (تاثیرگذاری) و میزان وابستگی (تاثیرپذیری) هر متغیر شکل گرفته و امکان بررسی بیشتر محدوده هر یک از متغیرها را فراهم می‌سازد. روش پیش بینی میک مک شامل مراحل زیر می‌شود:

مرحله ۱: بررسی متغیرها

اولین مرحله شامل بررسی همه متغیرهای شناسایی شده در داخل سیستم مورد نظر است (متغیرهای درونی و بیرونی). بایستی توجه شود که به صورت جامع همه متغیرها در نظر گرفته شوند. استفاده از نظر گروه‌ها و روش طوفان مغزها کمک می‌کند تا مجموعه متغیرها گسترده تر شده و همه بازیگران احتمالی در سیستم مورد نظر مورد توجه قرار گیرند. توضیح متغیرهای اصلی با جزئیات ضروری است، این کار اجازه می‌دهد تا استنباط بهتری از ارتباط بین این متغیرها در تحلیل داشته باشیم. در پایان یک لیست هماهنگ شده از متغیرهای درونی و بیرونی سیستم تهیه می‌شود.

مرحله ۲: بررسی ارتباط بین متغیرها

در یک تحلیل ساختاری این امکان وجود دارد که متغیرها در یک جدول دو ردیفی با هم ارتباط پیدا کنند (ارتباط مستقیم). میزان ارتباط دو متغیر به صورت کمی نشان داده می‌شود. عدد صفر به این معنی است که هیچ ارتباطی بین دو متغیر وجود ندارد و همچنین می‌توان میزان تأثیر متغیرها را هم با اعداد مربوطه نشان داد ($0 =$ ارتباطی وجود ندارد، $1 =$ ارتباط ضعیف، $2 =$ ارتباط متوسط، $3 =$ ارتباط قوی، $p =$ ارتباط بالقوه).

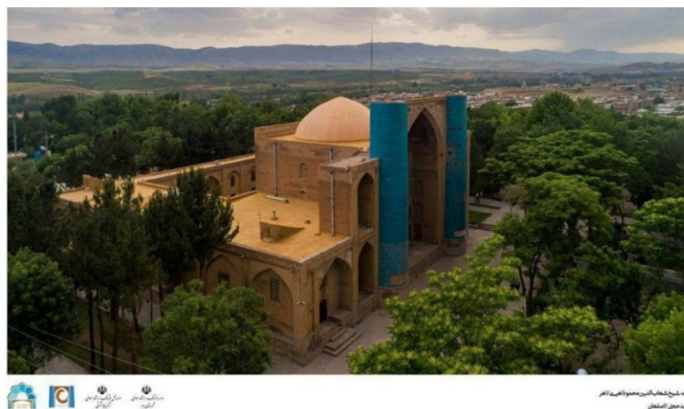
در این مرحله با N متغیر، با $N * N$ سوال مواجه خواهیم بود که برخی از متغیرها بدون اینکه هیچ تأثیری سیستماتیک و جامع داشته باشند از دور خارج می‌شوند.

مرحله ۳. شناسایی متغیرهای کلیدی

این مرحله شامل شناسایی متغیرهای کلیدی می‌باشد، این کار با کمک گرفتن از طبقه بندی مستقیم و سپس با یک طبقه بندی غیرمستقیم انجام می‌گیرد. طبقه بندی مستقیم: همه ارتباط‌ها در یک ردیف نشان‌دهنده اهمیت تأثیر یک متغیر بر کل سیستم است. مجموع یک ستون نشان‌دهنده میزان تأثیرپذیری یک متغیر است (سطح تأثیرپذیری مستقیم). طبقه بندی غیرمستقیم: برنامه این امکان را می‌دهد تا گسترش تأثیر را به وسیله مسیرها و حلقه‌های بازخورد مورد مطالعه قرار داد و سرانجام متغیرها را طبقه بندی کرد.

محدوده مورد مطالعه

مجموعه تاریخی شیخ شهاب‌الدین اهری یکی از ساختارهای هویت بخش کالبد شهر اهر است. این شهر یکی از شهرهای استان آذربایجان شرقی است که در شمال غرب ایران قرار گرفته و مرکز شهرستان اهر می‌باشد و به عنوان بزرگ‌ترین شهر و مرکز منطقه ارسباران (قره داغ) شناخته می‌شود. بنای مجموعه شیخ شهاب که از دوران شکوفایی عرفان و تصوف در منطقه آذربایجان در قرون هفتم تا یازدهم هجری قمری به جای مانده (شکل ۱)، در جنوب این شهر و در نزدیکی محل دروازه تاریخی تبریز در بالای یک بلندی طبیعی مشرف به شهر قرار دارد (Baybordi et al., 2022).

شکل ۱: باغ‌مزار شیخ شهاب‌الدین محمود اهری

Figure 1: The tomb garden of Sheikh Shahabuddin Mahmoud Ahri

بررسی محتوای متون تاریخی، استنباط از شیوه‌های شکل‌گیری فضا در معماری دوران اسلامی ایران و تحلیل معماری فضایی آثار برجای مانده در بنای مجموعه شیخ شهاب‌الدین، نشان‌دهنده آفرینش مجموعه‌ای متأثر از آئین و ارزش‌های مسلک تصوف بوده که در قالب خانقاه ظهور یافته و بعد از وفات شیخ نیز به دلایلی همچون تکریم مقام عرفانی وی، باعث شکل‌گیری فضای آرامگاهی گردیده است. بر اساس اسنادی که در ادوار مختلف تاریخی به

صورت کتاب، دست‌نوشته، پژوهش‌های میدانی و... حاصل شده، مجموعه شیخ شهاب‌الدین اهری با تکوین تدریجی به درازای قرن ششم تا یازدهم ه.ق (Shafizadeh & Ebrahimi, 2021) در اعصار ایلخانی تا صفوی صنعت یافته است. این ارسن در ابتدا با کارکرد خانقاه و سپس در ادامه حیات خویش، بخش‌هایی همچون آرامگاه، مدرس، مسجد و باغمزار بدان افزون گشته و در پیوندی معنادار با سایر عناصرش توسعه و تکامل یافته است (Torkaman, 2012). هسته اولیه مجموعه شیخ شهاب‌الدین از جمله حصار سنگی مقبره متاثر از شرایط فرهنگی و اجتماعی عصر ایلخانی می‌باشد و با احداث فضاهایی ساده که برای برپایی خانقاه شیخ لازم بود، بنا نهاده شده (Sharifinia, 2019) و چنانچه مورخان صفوی نوشته‌اند شاه عباس اول (کبیر) به تجدید و ترتیب عمارات عالیه تربت شیخ شهاب‌الدین اهری اقدام نموده (Hosseini & Morteza, 1987) و در زمان وی، تجدید حدود با حصار خشتی و نیز مجموعه‌سازی ارسن و احداث باغمزار - به تعبیر اسکندر بیگ ترکمان، باغ بهشت‌آسا- انجام شده است (Baybordi et al., 2022).

جدول ۱- شاخص‌های تأثیرگذار گردشگری ادبی در توسعه فضاهای شهری

Table 1- Influential indicators of literary tourism in the development of urban spaces

ردیف	نقش اثرگذار
۱	ارتقای هویت، تقویت ارزشها، سنن محلی و فرهنگ بومی
۲	افزایش ارتباط گردشگران با شهروندان و تقویت مراودات بین فرهنگی
۳	ارتقای سرزندگی و نشاط عمومی در اثر توسعه گردشگری ادبی
۴	افزایش مشارکت و عدالت اجتماعی و حضورپذیری فضاهای شهری برای اقشار مختلف جامعه
۵	حفاظت و نگهداری بهینه از آثار ادبی و ابنیه تاریخی
۶	رعایت سازگاری کاربری اراضی مجاور ابنیه فرهنگی و تاریخی
۷	استفاده بهینه از ظرفیت‌های ادبی، هنری و احیاء صنایع دستی محلی
۸	ایجاد اشتغال و افزایش درآمد عمومی در سطح جامعه
۹	حمایت از ورود سرمایه و جذب سرمایه گذاری های داخلی و خارجی
۱۰	اطلاع رسانی از طریق رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی و معرفی شهر به عنوان قطب نمونه گردشگری ادبی
۱۱	افزایش تعداد مشاغل مرتبط با امور گردشگری ادبی
۱۲	فضاسازی‌های ادبی و فرهنگی در سطح شهر و رشد ساخت و سازهای شهری
۱۳	استفاده از اراضی بلااستفاده شهر در جهت توسعه گردشگری ادبی
۱۴	توسعه زیرساخت های شهری و امور زیربنایی

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

تعیین عوامل موثر و کلیدی گردشگری ادبی در توسعه فضای شهری

مرحله اول: بررسی متغیرها

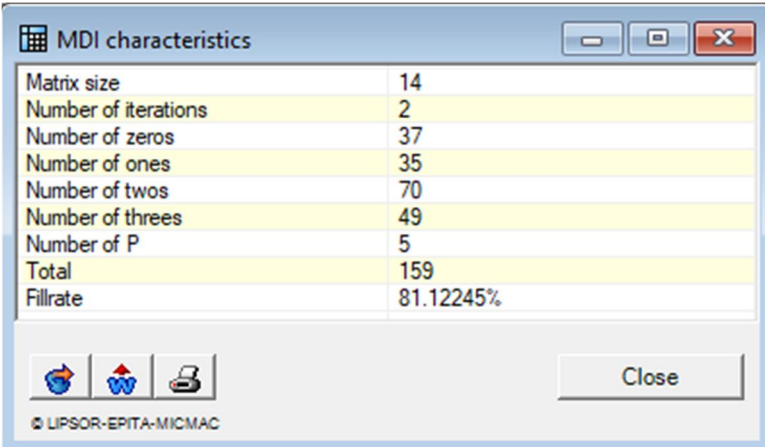
ابتدا متغیرها و عوامل تأثیرگذار گردشگری ادبی در زمینه توسعه فضای شهری (جدول ۱) با استفاده از مطالعه اسنادی (کتب و مقالات مختلف) و همچنین استفاده از نظرات افراد متخصص در این حوزه شناسایی می‌شوند (روش تحلیل محیطی). طبق مطالعات و نظر افراد متخصص، ۱۴ عامل به عنوان مؤلفه‌ها و شاخص‌های مهم در موضوع شناسایی شدند.

مرحله دوم: بررسی ارتباط بین متغیرها

بعد از اینکه متغیرها و مؤلفه‌های مهم در حوزه مورد نظر شناسایی شدند، سپس در قالب پرسشنامه ماتریس تحلیل اثرات وارد می‌شوند و میزان ارتباط میان این متغیرها با حوزه مربوط، توسط خبرگان تشخیص داده می‌شود. در این مرحله به وسیله n متغیر، با $n * n$ سوال مواجه می‌شویم.

تحلیل اولیه ویژگی داده‌های ماتریس و تأثیرات متقاطع

طبق نتایج نرم‌افزار میک مک (شکل ۲) درجه پرشدگی ماتریس ۸۱/۱۲ درصد است که نشان می‌دهد عوامل انتخاب شده تأثیر زیادی بر روی هم گذاشته‌اند. از مجموع ۱۵۹ رابطه قابل ارزیابی در این ماتریس، ۳۷ رابطه، عددشان صفر بوده که به این معنی است که عوامل بر همدیگر تأثیر نگذاشته یا از همدیگر تأثیر نپذیرفته‌اند. ۳۵ رابطه، عددشان یک بوده که بدین معنی است که تأثیر کمی نسبت به هم داشته‌اند، ۷۰ رابطه، عددشان ۲ بوده و روابط تأثیرگذار نسبتاً قوی داشته‌اند، ۴۹ رابطه، عددشان ۳ بوده و روابط عامل‌های کلیدی بسیار زیاد بوده و از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیادی برخوردار بوده‌اند. در نهایت نیز ۵ رابطه، عددشان p بوده که نشان‌دهنده روابط پتانسیلی و غیرمستقیم عامل‌ها بوده است.

Matrix size	14
Number of iterations	2
Number of zeros	37
Number of ones	35
Number of twos	70
Number of threes	49
Number of P	5
Total	159
Fillrate	81.12245%

شکل ۲: تحلیل اولیه داده‌های ماتریس و تأثیرات متقاطع

Figure 2: Initial analysis of matrix data and cross-effects

درجه مطلوبیت ماتریس‌ها

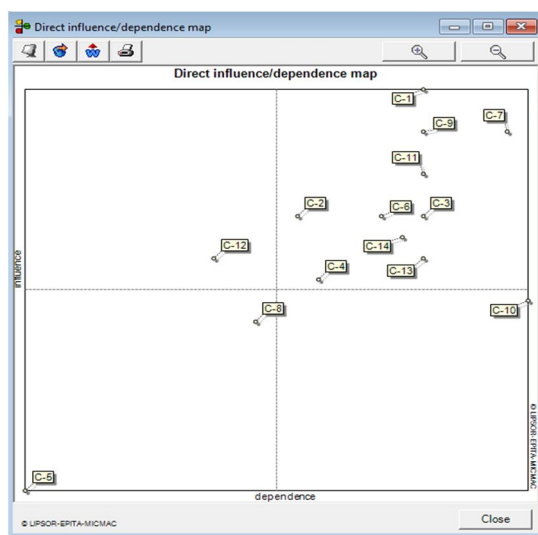
درجه مطلوبیت اثرات مستقیم با دو بار چرخش داده‌ای، از مطلوبیت و بهینه‌شدگی ۱۰۰ درصد برخوردار بوده که حاکی از روایی بالای پرسشنامه و پاسخ‌های مربوط به آن است (شکل ۳).

Iteration	Influence	Dependence
1	97 %	86 %
2	100 %	98 %

شکل ۳: درجه مطلوبیت ماتریس اثرات مستقیم

Figure 3: Degree of desirability of the matrix of direct effects

همان‌طور که بیان شد ۱۴ شاخص به عنوان شاخص‌های موثر گردشگری پایدار در فضاهای شهری شناسایی و با نرم‌افزار میک میک برای استخراج شاخص‌های کلیدی تأثیرگذار در شهر اهر مورد تحلیل قرار گرفته است. نحوه توزیع و پراکنش متغیرها در صفحه پراکنندگی (شکل ۴)، این سیستم، حاکی از آن است که اکثر متغیرها در محدوده متغیرهای تنظیمی و دو وجهی (هدف، ریسک) هستند.

شکل ۴: پراکنندگی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم متغیرها

Figure 4: Dispersion of the influential and directly affected variables

شکل (۴) مربوط به چگونگی پراکندگی عوامل در میک مک نشان می‌دهد برای درک بهتر در جدول شماره (۲) وضعیت هر یک از عوامل در میزان استقلال و وابستگی چگونه است (در چهار متغیر اصلی نشان داده شده است). عواملی که در قسمت بالای سمت چپ نمودار قرار دارند، دارای اثرگذاری بیشتری هستند و عواملی که در قسمت چپ پایین نمودارند، هم دارای اثرگذاری و اثرپذیری نسبتاً برابرند یا به عبارتی خنثی محسوب می‌شوند و هم تأثیرگذاری کمی دارند و نیز وابستگی کمتری دارند، بنابراین کمترین اهمیت را در یک سیستم دارند. گوشه سمت چپ بالا عواملی‌اند که با کمترین وابستگی و بیشترین تأثیر پیش‌رانه‌ای اثرگذار یک سیستم محسوب می‌گردند. گوشه سمت راست بالای نمودار عواملی با بیشترین تأثیرپذیری و وابستگی و نیز بیشترین تأثیرگذاری را دارند. به عواملی که در این قسمت قرار می‌گیرند عوامل اعتماد گفته می‌شود در این تحقیق با نام عوامل دوجهی نشان داده شده‌اند که شاخص ناپایداری در یک سیستم هستند، زیرا بدلیل وابستگی به سرعت اثرات را جذب کرده و بدلیل اثرگذاری آن‌ها را انتقال می‌دهند به عبارتی سرعت اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها سبب می‌شود که قابلیت بالایی برای برهم زدن ناپایداری سیستم داشته باشند. گوشه سمت راست پایین عواملی‌اند که با کمترین اثرگذاری و بیشترین وابستگی، تأثیر زیادی از تغییر شرایط در یک سیستم می‌پذیرند و عوامل وابسته نام دارند. تغییر در این عوامل در نتیجه تأثیر متغیرهای پیش‌ران است و گاهی تأثیر غیرمستقیم اثر پیش‌ران‌ها بر عوامل اعتماد یا دو وجهی می‌باشند.

جدول ۲- اثرگذاری و اثرپذیری متغیرهای مؤثر گردشگری ادبی در توسعه فضاهای شهری

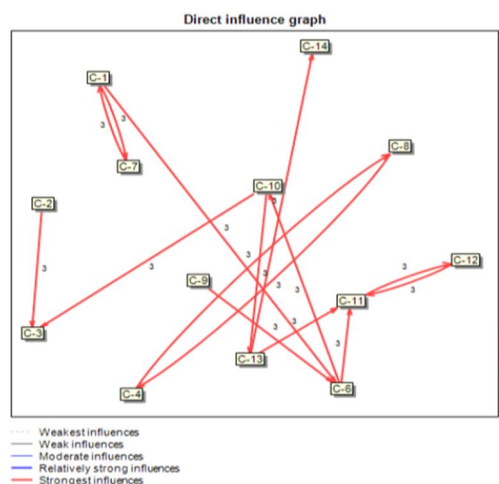
Table 2- The effectiveness of the effective variables of literary tourism in the development of urban spaces

متغیرهای تعیین کننده یا تأثیرگذار	فضاسازی‌های ادبی و فرهنگی در سطح شهر و رشد ساخت و سازهای شهری
ریسک	ارتقای هویت، تقویت ارزشها، سنن محلی و فرهنگ بومی، افزایش ارتباط گردشگران با شهروندان و تقویت مراودات بین فرهنگی و حمایت از ورود سرمایه و جذب سرمایه گذاری های داخلی و خارجی
متغیرهای دوجهی	ارتقای سرزندگی و نشاط عمومی در اثر توسعه گردشگری ادبی، استفاده بهینه از ظرفیت‌های ادبی، هنری و احیاء صنایع دستی محلی، رعایت سازگاری کاربری اراضی مجاور ابنیه فرهنگی و تاریخی، افزایش تعداد مشاغل مرتبط با امور گردشگری ادبی، استفاده از اراضی بلااستفاده شهر در جهت توسعه گردشگری ادبی و توسعه زیرساخت های شهری و امور زیربنایی
متغیرهای تأثیرپذیر	اطلاع رسانی از طریق رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی و معرفی شهر به عنوان قطب نمونه گردشگری ادبی
متغیرهای مستقل	حفاظت و نگهداری بهینه از آثار ادبی و ابنیه تاریخی
متغیرهای تنظیمی	افزایش مشارکت و عدالت اجتماعی و حضورپذیری فضاهای شهری برای اقشار مختلف جامعه، ایجاد اشتغال و افزایش درآمد عمومی در سطح جامعه

سنجش میزان اثرگذاری مستقیم

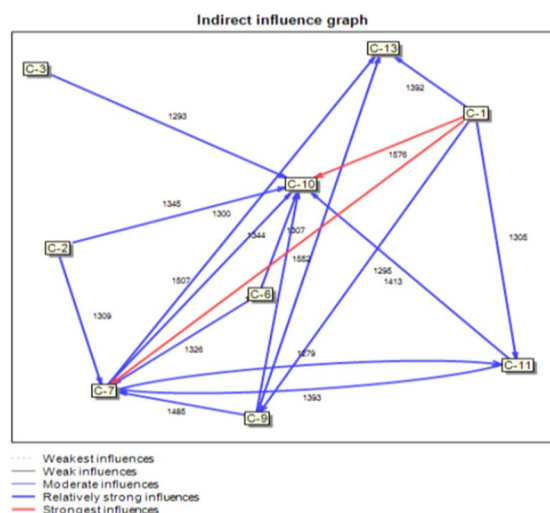
قسمت آخر خروجی نرم‌افزار مربوط به نمودارها است که روابط و ارتباطات بین متغیرها را نشان می‌دهد. هر کدام از این نمودارها روابط بسیار ضعیف، متوسط، نسبتاً قوی و روابط بسیار قوی را در پنج سطح نشان می‌دهد.

تحلیل اثرات مستقیم در واقع نتیجه برهم کنش داده‌های ماتریس اولیه است و می‌تواند ویژگی‌های ذاتی هر یک از عوامل را در محیط شکل گرفته از همه عوامل تبیین نماید و در نهایت کلیدی‌ترین و اثرگذارترین عامل باید از مقایسه دو تحلیل اثرات مستقیم و غیرمستقیم بهره برد. شکل (۵) بیشترین اثرگذاری مستقیم بین عوامل را نشان می‌دهد.

شکل ۵: درجه تأثیرات مستقیم بین عوامل مؤثر گردشگری ادبی بر توسعه فضای شهری

Figure 5: Degree of direct impacts between influential factors of literary tourism on the development of urban spaces

شکل ۶: تأثیرات غیرمستقیم بین عوامل مؤثر گردشگری ادبی در توسعه فضاهای شهری

Figure 6: Indirect effects of the influential factors of literary tourism on the development of urban spaces

سنجش میزان اثرگذاری غیرمستقیم

شکل (۶) تأثیرات غیرمستقیم بین متغیرها را نشان می‌دهد. تحلیل اثرات غیرمستقیم نتیجه محاسبه توان‌های بالاتر و تکرار ماتریس اولیه است.

مرحله سوم: شناسایی متغیرهای کلیدی

این مرحله با کمک گرفتن از طبقه‌بندی مستقیم و سپس با یک طبقه‌بندی غیرمستقیم انجام می‌گیرد. از میان ۱۴ شاخص بررسی شده در این پژوهش، چند عامل اصلی به عنوان شاخص کلیدی و مؤثر گردشگری ادبی در توسعه فضاهای شهری می‌باشد. عوامل کلیدی عواملی هستند که بر موفقیت و یا ناکامی تصمیم اصلی تأثیر می‌گذارد. ۴ عامل کلیدی مهم و مؤثر گردشگری ادبی در توسعه فضای شهری با استفاده از روش تحلیل ساختاری با نرم‌افزار میک مک انتخاب شدند. در جدول (۳) فهرست عوامل و شاخص‌های کلیدی منتخب برای موضوع دیده می‌شود.

جدول ۳: میزان اثرگذاری عوامل کلیدی گردشگری ادبی در توسعه فضاهای شهری

Table 3-The effectiveness of key factors of literary tourism in the development of urban spaces

رتبه	شاخص‌ها	اثرگذاری مستقیم	شاخص‌ها	اثرگذاری غیرمستقیم
۱	ارتقای هویت، تقویت ارزشها، سنن محلی و فرهنگ بومی	۹۳۱	ارتقای هویت، تقویت ارزشها، سنن محلی و فرهنگ بومی	۸۹۶
۲	استفاده بهینه از ظرفیت‌های ادبی، هنری و احیاء صنایع دستی محلی	۸۶۹	استفاده بهینه از ظرفیت‌های ادبی، هنری و احیاء صنایع دستی محلی	۸۵۷
۳	حفاظت و نگهداری بهینه از آثار ادبی و ابنیه تاریخی	۸۶۹	حفاظت و نگهداری بهینه از آثار ادبی و ابنیه تاریخی	۸۵۴
۴	افزایش مشارکت و عدالت اجتماعی و حضورپذیری فضاهای شهری برای اقشار مختلف جامعه	۸۰۷	افزایش مشارکت و عدالت اجتماعی و حضورپذیری فضاهای شهری برای اقشار مختلف جامعه	۸۰۵
۵	افزایش ارتباط گردشگران با شهروندان و تقویت مرادوات بین فرهنگی	۷۴۵	حمایت از ورود سرمایه و جذب سرمایه گذاری های داخلی و خارجی	۷۶۱
۶	ارتقای سرزندگی و نشاط عمومی در اثر توسعه گردشگری ادبی	۷۴۵	افزایش ارتباط گردشگران با شهروندان و تقویت مرادوات بین فرهنگی	۷۶۱
۷	حمایت از ورود سرمایه و جذب سرمایه گذاری های داخلی و خارجی	۷۴۵	ارتقای سرزندگی و نشاط عمومی در اثر توسعه گردشگری ادبی	۷۳۶
۸	توسعه زیرساخت های شهری و امور زیربنایی	۷۱۴	فضاسازی های ادبی و فرهنگی در سطح شهر و رشد ساخت و سازهای شهری	۷۱۴
۹	فضاسازی های ادبی و فرهنگی در سطح شهر و رشد ساخت و سازهای شهری	۶۸۳	استفاده از اراضی بلااستفاده شهر در جهت توسعه گردشگری ادبی	۷۱۲
۱۰	استفاده از اراضی بلااستفاده شهر در جهت توسعه گردشگری ادبی	۶۸۳	توسعه زیرساخت های شهری و امور زیربنایی	۶۹۴
۱۱	افزایش تعداد مشاغل مرتبط با امور گردشگری ادبی	۶۵۲	اطلاع رسانی از طریق رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی و معرفی شهر به عنوان قطب نمونه گردشگری ادبی	۶۴۳
۱۲	اطلاع رسانی از طریق رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی و معرفی شهر به عنوان قطب نمونه گردشگری ادبی	۶۲۱	افزایش تعداد مشاغل مرتبط با امور گردشگری ادبی	۶۳۷
۱۳	ایجاد اشتغال و افزایش درآمد عمومی در سطح جامعه	۵۹۰	ایجاد اشتغال و افزایش درآمد عمومی در سطح جامعه	۵۷۷
۱۴	رعایت سازگاری کاربری اراضی مجاور ابنیه فرهنگی و تاریخی	۳۴۱	رعایت سازگاری کاربری اراضی مجاور ابنیه فرهنگی و تاریخی	۳۴۵

جدول ۴: فهرست عوامل کلیدی گردشگری ادبی

Table 4- List of key factors of literary tourism

رتبه	فهرست عوامل کلیدی
۱	ارتقای هویت، تقویت ارزشها، سنن محلی و فرهنگ بومی
۲	استفاده بهینه از ظرفیت‌های ادبی، هنری و احیاء صنایع دستی محلی
۳	حفاظت و نگهداری بهینه از آثار ادبی و ابنیه تاریخی
۴	افزایش مشارکت و عدالت اجتماعی و حضورپذیری فضاهای شهری برای اقشار مختلف جامعه

با توجه به نتایج به دست آمده از جدول (۴) عوامل کلیدی گردشگری ادبی، چهار مولفه ارتقای هویت، تقویت ارزشها، سنن محلی و فرهنگ بومی؛ استفاده بهینه از ظرفیت‌های ادبی، هنری و احیاء صنایع دستی محلی؛ حفاظت و نگهداری بهینه از آثار ادبی و ابنیه تاریخی؛ افزایش مشارکت و عدالت اجتماعی و حضورپذیری فضاهای شهری

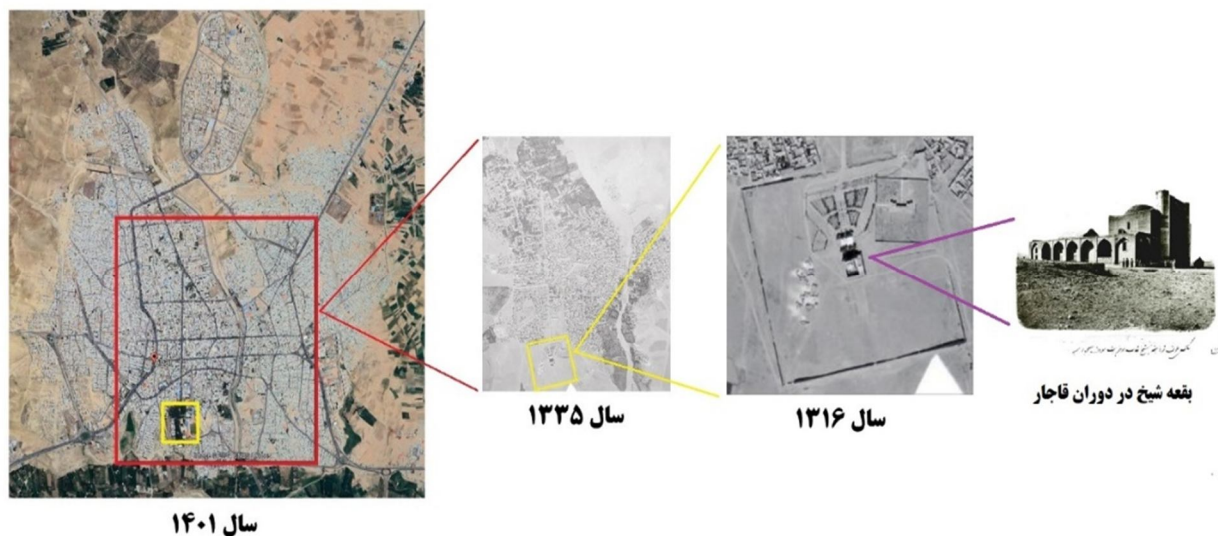
برای افشار مختلف جامعه، می‌تواند بیشترین اثرگذاری در راستای توسعه فضاهای شهری با تاکید بر گردشگری ادبی را داشته باشد.

با در نظر گرفتن این چهار عامل کلیدی، به توضیح این عوامل پرداخته می‌شود. با عنایت به اینکه شهرسازی به عنوان زمینه ساز اتفاقات زندگی بشری یکی از تأثیرگذارترین هنرها در جهت نمایاندن فرهنگ عامه و الگوهای ساختاری آن در هر دوره است، برخی از متفکرین و متخصصین مسایل شهری و معماری، فرهنگ و هویت ملی و بومی را مهمترین عناصر تأثیرگذار بر محیط قلمداد نموده‌اند. فضاهای شهری، بدون شناخت فرهنگ سازنده آن، فهم نمی‌شود و این ارتباط دوسویه است. هر بنا یا فضای شهری تنها به میزانی زنده است که به گستره‌ای از فرهنگ و هویت ملتزم باشد تا با تکرار الگوهای ویژه از رویدادها در مکانی خاص و تکامل و ارتقای این ارزش‌ها، عنصری هویت‌بخش در ساختار مکانی و زمانی باشد. در این راستا بررسی سیر تاریخی تحول فضاهای عمومی شهری در ادبیات شهرسازی جهان، بیانگر توجه ویژه به فضاهایی از مجموعه شهر است که صبغه تاریخی- فرهنگی داشته و مقبول و مورد احترام مردم بوده و با عنایت به علاقه‌ای که مردم نسبت به این فضاها (بناها) داشته‌اند به تدریج نقش آنها در شهرها پررنگ شده و در توسعه و بازسازی محیط اطراف خود نیز تأثیرگذار گشته‌اند. این سیر توجه به گونه‌ای بوده که حتی بسیاری از فضاهای تاریخی- فرهنگی، قرن‌های پیشین احیا و جایگاه ارزشمند خود را بدست آوردند. نکته‌ای که باید اینجا اشاره کرد، احیا و ارتقای کیفیت بافت‌های مذکور در دهه‌های اخیر می‌باشد که با نگاه‌ها و رویکردهایی متفاوت و متناسب با شرایط مکانی و زمانی انجام شده است؛ در برهه‌هایی با نگاه صرف کالبدی و مرمتی بناها و در برهه‌ای دیگر با در نظر گرفتن ویژگی‌های هویتی، فرهنگی، تاریخی، اجتماعی. با عنایت به قابلیت‌های فضاهای تاریخی- فرهنگی و ظرفیت ویژه‌ای که این فضاها در پویایی، ایجاد و توسعه فضاهای شهری دارند، می‌توان از رویکردهای صرفاً کالبدی و زیبایی‌شناسانه و نگرش‌های خاص به بافت این فضاها فاصله گرفت و با زمان‌مند کردن آنها، ضمن به‌روزرسانی و تغییر در روند نگهداری و احیای این فضاها، کیفیت حیات آنها را ارتقا بخشید تا در کنار آن فرصت ایجاد و توسعه فضاهای جدید شهری نیز به‌وجود آید.

از این رو نگرش صحیح به یک بافت تاریخی- فرهنگی باید به گونه‌ای باشد که نیازهای عمومی و نیازهای ویژه و اختصاصی آن همزمان مورد توجه قرار گیرد و برای فضاسازی‌های مرتبط و متناسب و نیز اتصال مطلوب به بافت شهری نیز باید بسترسازی نمود. بنابراین ترکیب فضاهای قدیم و جدید در عرصه عمومی و توجه توأمان به کلیت مجموعه و جایگاه آن در بافت شهر با عنایت به متغیرهای اشاره شده و اجتناب از پوسته‌سازی، می‌تواند علاوه بر احیا، حفاظت و نگهداری بهینه از آثار ادبی و ابنیه تاریخی، بر توسعه و پیشرفت فضاهای شهری نیز تأثیرگذار بوده و زمینه‌ساز ارتقای هویت، تقویت ارزش‌ها و استفاده بهینه از ظرفیت‌های تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، کالبدی و ... شود. لازمه موفقیت در احیاء و ارتقاء کیفیت بافت‌های تاریخی مستلزم حفظ جمعیت موجود در بافت، ایجاد جذابیت‌های متنوع در کشاندن جمعیت از سایر مناطق شهری و افزایش سطح اجتماع‌پذیری است. یکی از مصادیق ویژه در این زمینه گردشگری ادبی می‌باشد که با تکیه بر پشتوانه تاریخی و فرهنگی و برخاسته از هویت ملی و

محلی با تحقق هم‌افزایی فرهنگی - ادبی، علاوه بر زمینه‌سازی برای فعالیت‌های اجتماعی جدید، می‌تواند با تقویت اقتصاد و توسعه و ارتقای کیفیت فضاهای کالبدی مرتبط، بستری برای پیشرفت همه‌جانبه منطقه را فراهم آورد. در چارچوب این مقاله با توجه به مولفه‌های مورد تحقیق، به صورت مصداقی مجموعه شیخ شهاب‌الدین اهری در قالب مکانهای واقعی از انواع گردشگری ادبی مورد مطالعه قرار گرفته شد. بر اساس پژوهش‌های بزاز اردبیلی، حسینی استرآبادی، دوستی، شفیع‌زاده، ابراهیمی، بایبوردی، شریفی‌نیا؛ مجموعه شیخ شهاب‌الدین به دلیل دربرداشتن ساختارهای دوره‌های مختلف معماری ایرانی و ویژگی‌های خاص تاریخی و آرایگان بی‌بدیل در تزئینات معماری، نمونه‌ای مورد توجه می‌باشد. ایجاد و توسعه خانقاه و آرامگاه شیخ شهاب‌الدین اهری، محصولی از فرآیند احداث و جان‌بخشی است که در درازای زندگی شیخ شهاب و جانشینان او به ارکان وجود نائل آمده و معماران سبک آذری و اصفهانی سازندگان مجموعه در تطور زمانی تکوین آن، جلوه‌ای ممتاز از ساختار معماری ایرانی را با شاخصه‌های فرهنگی، تاریخی، مذهبی، سیاسی و هویتی پدید آورده‌اند. از این رو می‌توان گفت کلیت اثر و هنجارهای ملزومه آن، منتج از طرح یکپارچه از پیش تعیین شده نبوده بلکه به تدریج و در ادوار متعدد زمانی و متأثر از تحولات و ساختارهای هم‌پیوند اجتماعی - مکانی و فرهنگی منطقه به وجود آمده است.

این مجموعه در عصر صفوی توسعه چشمگیری داشته و در همین دوره به دلیل علایق سیاسی دربار صفوی توجه وافری به این مجموعه شده و کیفیت و کمیت ساختاری آن تحول اساسی یافته است. به نظر می‌رسد دلیل ارادت شاهان صفوی به شیخ شهاب و ساخت و توسعه بقعه ایشان، به سبب ارادت سرسلسله خویش شیخ صفی‌الدین اردبیلی به شیخ شهاب‌الدین اهری می‌باشد که با دو واسطه (شیخ جمال‌الدین تبریزی و شیخ زاهد گیلانی) از تربیت و ارشاد شیخ شهاب متنعم شده و در طریقت شیخ مرتبه شاگردی و مریدی به جای آورده بود. از این رو می‌توان گفت که شیخ شهاب‌الدین اهری نیز به سبب ارشاد (با واسطه) سلسله شیخ صفی در گسترش مذهب تشیع و تشکیل ایران یکپارچه به جهت استقرار سلسله صفویان تاثیرگذار بوده و این امر در گسترش گردشگری ادبی و عرفانی بقعه شیخ قابل توجه است.

شکل ۷: موقعیت و فضاهای مرتبط با بقعه شیخ شهاب‌الدین اهری از دوره قاجار تا کنون.

Figure 7: The location and spaces related to the tomb of Sheikh Shahabuddin Ahri from the Qajar period to the present

همان طوری که در شکل (۷) نشان داده شده، بقعه شیخ شهاب که ابتدا به صورت خانقاه و سپس آرامگاه و مدرس بوده، در گذر زمان به سبب علاقه و ارادت مردم به ساحت شیخ به حالت باغ‌مزار درآمد و با ایجاد پارک و فضای سبز شهری حیات دوباره یافته است. در ادامه سیر تکوینی این مجموعه، در دهه‌های ۳۰ تا ۵۰ شمسی با ایجاد کاربری‌های درمانی و اداری در اطراف آرامگاه و بعدها کاربری‌های ورزشی و نظامی در ضلع شرقی و غربی بقعه، پویایی خاصی در مجموعه به وجود آمده است. همزمان با این موارد، شکل‌گیری کاربری‌های مسکونی به صورت پراکنده در اضلاع شمالی و جنوبی بقعه باعث افزایش سطح اجتماع‌پذیری و تردد بیشتر مردم به ویژه برگزاری تجمع در ایام تعطیل و مراسمی مانند عزاداری ایام محرم و صفر و اعیاد شده است.

با حضور‌پذیری و افزایش تردد مردم در این مجموعه و فضاهای اطراف، کاربری‌های مرتبط با اجتماع‌پذیری از قبیل کاربری‌های تجاری، اوقات فراغت، فضای سبز و ... ایجاد شده که به صورت دائمی و موقت (فصلی) در طول این سالها استمرار داشته و ازدیاد یافته اند. با مرمت و احیای ساختمان بقعه شیخ و بازسازی محوطه، با ایجاد موزه منحصر به فرد ادب و عرفان کشور به عنوان اولین موزه تخصصی در این حوزه در مجموعه تاریخی شیخ شهاب الدین، بستر مناسبی برای معرفی و ایجاد ظرفیت جهت گردشگری ادبی نیز فراهم شده است. در راستای ایجاد این کاربری‌ها با تعریف فضاهای جدید از قبیل شهربازی، اغذیه‌فروشی، سوپرمارکت و فروش سوغات منطقه و ... ضمن پاسخگویی به نیازهای مرتبط، پویایی خاصی به فضاهای مجموعه شیخ شهاب الدین بخشیده و باعث رونق آن شده و چهره خاصی به این منطقه از شهر داده است.

نتیجه‌گیری

گردشگری ادبی به عنوان یک مولفه فرهنگی و اقتصادی، نقش قابل توجهی در توسعه فضاهای شهری ایفا می‌کند. این نوع گردشگری نه تنها افراد را به مطالعه و آشنایی با ادبیات و نویسندگان معروف ترغیب می‌کند، بلکه به احیای فضاهای تاریخی و فرهنگی کمک می‌کند. شهرهایی که به شکلی موثر از جاذبه‌های ادبی خود بهره‌برداری می‌کنند، می‌توانند با ایجاد رویدادهای ادبی، تورهای تخصصی و فضاهای عمومی مرتبط با ادبیات، جذابیت بیشتری برای گردشگران ایجاد کنند و در عین حال به حفظ و نگهداری میراث فرهنگی کمک نمایند. این فرآیند، به بهبود کیفیت زندگی ساکنان نیز منجر خواهد شد و حس تعلق به فضا را تقویت می‌کند. با توجه به ارتباط عمیق میان ادبیات و مکان، بررسی تأثیرات گردشگری ادبی بر توسعه شهری، موضوعی مهم و قابل توجه است.

با توجه به این موارد، این پژوهش به شناسی عواملی کلیدی موثر گردشگری ادبی بر توسعه فضاهای شهری پرداخته است و مطابق فراینده ارائه شده، پس از مرور مفاهیم نظری، با استفاده از نظرات متخصصان و کارشناسان عوامل کلیدی و موثر گردشگری ادبی شناسایی شده و با بهره‌گیری از نرم‌افزار میک‌مک، اثرات و نوع متغیرها را مورد سنجش قرار داده و با توجه به نتایج به دست آمده از جدول عوامل کلیدی گردشگری ادبی، چهار مولفه ارتقای هویت، تقویت ارزش‌ها، سنن محلی و فرهنگ بومی؛ استفاده بهینه از ظرفیت‌های ادبی، هنری و احیاء صنایع دستی محلی؛ حفاظت و نگهداری بهینه از آثار ادبی و ابنیه تاریخی؛ افزایش مشارکت و عدالت اجتماعی و حضورپذیری فضاهای شهری برای اقشار مختلف جامعه، می‌تواند بیشترین اثرگذاری در راستای توسعه فضاهای شهری با تاکید بر گردشگری ادبی را داشته باشد.

مطالعه موردی آرامگاه شیخ شهاب‌الدین اهری در شهر اهر و بررسی و تحلیل روند تکوین و توسعه این مجموعه تاریخی- فرهنگی از قرن هفتم هجری تا کنون، حاکی از آفرینش مجموعه‌ای متأثر از آئین و ارزش‌های فرهنگی، عرفانی و ادبی، با ویژگی‌های ممتاز معمارانه بوده که با تکیه بر این شاخصه‌ها، توانسته به عنوان یکی از قدیمی‌ترین بناهای ثبت شده آذربایجان شرقی در فهرست آثار ملی کشور به ثبت برسد. بر اساس مدارک و متون تاریخی، سفرنامه‌ها و بنا به گفته مورخان، می‌توان گفت که از دوران قدیم به واسطه وجود بقعه شیخ شهاب‌الدین اهری، گردشگری ادبی و عرفانی در شهر اهر رواج داشته و بسیاری از شخصیت‌ها، عالمان و عارفان به سبب علاقه و ارادت به شیخ، مکرراً به شهر اهر سفر کرده و این امر شاید باعث توجه به این منطقه و به طور خاص باعث تغییر، توسعه و تکامل مجموعه باغ‌مزار شیخ و فضاهای شهری اطراف شده است. در ادامه سیر تکوینی این مجموعه، در دهه‌های اخیر با ایجاد کاربری‌های مختلف درمانی، اداری، ورزشی، نظامی، مسکونی، اوقات فراغت و تجاری در اطراف آرامگاه، ضمن تعریف فضاهای جدید و پاسخگویی به نیازهای مرتبط، با افزایش سطح اجتماع‌پذیری، پویایی خاصی به فضاهای مجموعه شیخ شهاب‌الدین بخشیده و باعث رونق آن شده است.

با عنایت به موارد مذکور و روند این پژوهش، می‌توان گفت گردشگری ادبی به واسطه پشتوانه فرهنگی و ادبی، یکی از پتانسیل‌های بالقوه صنعت گردشگری به خصوص در ایران است. در این راستا حفظ میراث ادبی و هنری کشور و معرفی آن به گردشگران یکی از وظایف اصلی نهادهای دولتی و خصوصی صنعت گردشگری است که باید به آن به صورت ویژه پرداخته شود. به نظر می‌رسد پتانسیل کارهای خلاقانه فراوانی در گردشگری ادبی وجود دارد که می‌تواند خود آثار و مکانهای ادبی را به یک رسانه تبلیغاتی برای گردشگری ادبی تبدیل کند؛ به طوری که طراحی تجربه‌های هرچند کوچک، اما ارزشمند در جاذبه‌های فرهنگی و تاریخی و یا حتی در ایجاد فضاها و مراکز خدمات‌دهی گردشگران، میراث ادبی این سرزمین را ملموس‌تر و جذابیت آن را برای بازدیدکنندگان بیشتر خواهد کرد.

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان عنوان نمود که در صورت تعریف درست مفاهیم گردشگری ادبی و توجه به احیا و تبلیغ میراث و هویت ادبی شهرها و بهره‌مندی از ظرفیت‌های موجود، با نگاهی بلندمدت و راهبردی، استمرار این نوع گردشگری می‌تواند با بازتولید و بازتفسیر پایدار ارزش‌های ملی، آئینی، تاریخی، ادبی و خاطرات مشترک سرزمینی، محرک و ابزاری قوی برای حفظ و احیای فرهنگ و هویت ملتها و نیز شکوفایی و پیشرفت توسعه اقتصادی، اجتماعی و کالبدی شهرها شده و زمینه‌ساز ایجاد فرصت‌های رشد و توسعه فضاهای شهری باشد و نهایتاً منجر به توسعه پایدار شهری شود.

References

- Abarghouei Fard, H., Mansouri, S. A., & Motalebi, G. (2023). "Narrative review of pertinent theories on 'public space' in cities". *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 116, 85-102. doi: 10.22034/bagh.2022.376257.5305. [In Persian].
- Aflaki, A., Shirazbakht, F., & Rezaee, N. (2023). "Evaluation of factors affecting the formation of geometry and form of urban spaces to increase the attendance of the elderly; A case study of district one of Shiraz". *Geography and Urban Space Development*. doi: 10.22067/jgusd.2023.73187.1122. [In Persian].
- Akbarian Ronizi, S. R. (2018). "The Role of tourism in urban sustainability case study: Si-Sakht Town (Dena City)". *Urban tourism*, 4(4), 1-12. doi: 10.22059/jut.2018.222651.272. [In Persian].
- Ansari, S., & Partovi, P. (2019). "The roots and principles of post-structuralism in Urban Planning". *Journal of Iranian Architecture & Urbanism (JIAU)*, 9(2), 195-216. Doi:10.30475/isau.2019.87942. [In Persian].
- Arcos-Pumarola, J., Marzal, E. O., & Llonch-Molina, N. (2018). "Literary urban landscape in a sustainable tourism context". *Human Geographies*, 12(2), 175-189.
- Asadian Ardakani, F., & Ahmadi Bidakhavidi, A. (2022). "An analysis of factors affecting the development of literary Tourism (case study: Yazd Province)". *Journal of Iranian Economic Issues*, 8(2), 37-66. doi: 10.30465/ce.2022.38925.1718. [In Persian].
- Bayat, N., & Asadi, A. R. (2017). "Challenges and approaches to literary tourism development in Iran". *Sociological Cultural Studies*, 8(1), 1-22. [In Persian].
- Baybordi, F., Babazadeh Oskoui, S., Shafizadeh, A., & Haghjoo. (2022). "A. physical reinterpretation of sheikh shahabuddin Ahari's tomb garden and restoration of its original design". *Culture of Islamic Architecture and Urbanism (CIAUJ)*; 7 (2) :1-16. URL: <http://ciauj-tabriziau.ir/article-1-342-fa.html>. [In Persian].
- Bazyar, N., Ahmadi, M., Halabyan, A.H., & Azadeh, H. (2013). "Assessing the role of poets and cultural figures of Kashan county in the development of literary tourism. *National Conference on Passive Defense Agriculture*, Qeshm. Source: <https://civilica.com/doc/322464>. [In Persian].
- Bell, D., Oakley, K. (2014). "Cultural policy". *Routledg*. [In Persian].
- Bidaki, A. Z., & Hosseini, S. H. (2014). "Literary tourism as a modern approach for development of tourism in Tajikistan". *Journal of Tourism and Hospitality*, 3(1), 1-4. [In Persian].
- Çevik, S. (2020). "Literary tourism as a field of research over the period 1997-2016". *European Journal of Tourism Research*, 24, 2407-2407.
- Chelnokova, E. A., Kaznacheeva, S. N., Smirnova, Z. V., & Krylova, T. V. (2020). "Social Factors of Development of Literary Tourism in the Nizhny Novgorod Region". *In International Conference on Economics, Management and Technologies: 587-591. Atlantis Press*.
- Croy, G. (2012). "Literary tourism. In: Robinson., (editor)". *Tourism: The Key Concepts, Routledge*, pp. 119-121 .
- Dosti, H. (1998). "A study on the life and works of sheikh Shahab al-Din Mahmoud Ahari", *Mehr Ali Publications*. [In Persian].
- Du Cros, H; McKercher, B. (2015). "Cultural tourism". Second edition. *Routledge*.
- Ebrahimi, M., Alavi, S., meshkini, A., & sadri, H. (2023). "Spatial analysis of the explanatory components of urban development in a socio-spatial dialectic: the right to the city from theory to

- practice the case study of Bandar Abbas city". *Geographical Planning of Space*, 13(3), 47-65. doi: 10.30488/gps.2023.359631.3575. [In Persian].
- Fawcett, C., & Cormack, P. (2001). Guarding authenticity at literary tourism sites. *Annals of Tourism Research*, 28 (3), 686–704.
- Ghasemi, T., Amini, E., & Modiri, A. (2018). "Designing the historical texture of cities based on literary tourism (A case study of Hesar Nasser District, Tehran)". *Urban Structure and Function Studies*, 5(16), 9-26. doi: 10.22080/shahr.2018.2010. [In Persian].
- Hekmat Nia, H. (2022). "Literary Tourism in Shiraz (Concepts, Strategies, and Tourism Paths)". Shiraz: *Farhang Publications*. [In Persian].
- Hosseini A., & Morteza H.B. (1987). "From Sheikh Safi to Shah Safi (History of the Safavids)", Compiled by Dr. Ehsan Eshraghi, *Elm Press*, 2nd edition. [In Persian].
- Jalalian, S. I., & Beiki, P. (2023). "Analysis of Factors affecting cultural tourism development in Shiraz metropolis". *Urban tourism*, 10(1), 1-21. doi: 10.22059/jut.2023.351748.1088. [In Persian].
- Jiang, L., & Yu, L. (2019). "Consumption of a literary tourism place: a perspective of embodiment". *Tourism Geographies*, 1-25.
- Kashani Asl, A. (2022). "Fortification of defenseless urban spaces (Case Study: Zone one of Tabriz city)", PhD Thesis in Geography and Urban Planning, Faculty of Humanities, *Zanjan University*. [In Persian].
- Kashani Asl, A., Salahisarikhani Bigloo, V., & Eslami, M. (2014). "The role of symbols and urban elements in the cultural identity of citizens (Case Study: Ardabil City)", *National Conference on Sustainable Architecture and Urban Landscape*, Mashhad. Source: <https://civilica.com/doc/290390>. [In Persian].
- Lerario, A., & Turi, S. D. (2018). "Sustainable urban tourism: Reflections on the need for building-related indicators", *Sustainability*, 10, 1-25. doi: 10.3390/su10061981
- Li, F. (2019). "Study of development and utilization of literature tourism resources. In 2018 International Workshop on Education Reform and Social Sciences: 22-26". *Atlantis Press*.
- Movahed, A., Rezai, N., & Gravandi, F. (2023). "Analysis of "environmental capacities" of literary tourism for urban tourism development (Case Study: Tehran)". *Urban tourism*, 10(3), 111-126. doi: 10.22059/jut.2023.329336.941. [In Persian].
- Müller, D. K. (2006). "Unplanned development of literary tourism in two municipalities in rural Sweden". *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 6(3), 214–228.
- Nikbin, M., Zargham boroujeni, H., Salehiamiri, S., Mohammadkhani, K., & ghaffari, F. (2020). "Modeling the consequences of Sustainable development of cultural tourism: a mixed method". *Journal of Tourism and Development*, 9(1), 214-234. doi: 10.22034/jtd.2019.183458.1717. [In Persian].
- Pletsan, Kh., Antonenko, V., Havryliuk, A., Motsa, A., & Izhak, T. (2022). "Creative Principles of cultural tourism development in ukraine". *Wseas Transactions On Environment And Development*, 18, 1058-1093. doi: 10.37394/232015.2022.18.103
- Research Assembly of the Islamic Consultative Assembly. (2019). "Law on protection of restoration and restoration of historical-cultural textures". <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1199470> [in persian].
- Rezapour, A., & Ranjbar, E. (2022). "A study of theoretical streams related to urban spaces". *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 107, 5-20. doi: 10.22034/bagh.2021.276281.4826. [In Persian].
- Saadati, A., Ahmadi, F., Ghafari, A., & Nazemi, E. (2022). "Conceptual model of the role of urban space in improving the quality of life in historical contexts". *Motaleate Shahri*, 41, 43-58. [In Persian].

- Sam, F., Torabi Farsani, N., Mortazavi, M., & Najafi Pour, A. A. (2020). "Market demand for literary tourism (Case study: Kerman Province)". *Urban Economics*, 5(2), 35-48. doi: 10.22108/ue.2021.126877.1173. [In Persian].
- Sarmastani, M., Foroutan, M., & Tahouri, N. (2018). "Poetics in urban space: A semiotics analysis of Bagh-e-Boland in Shiraz city". *Hoviat Shahr*, 12(2), 67-78. [In Persian].
- Sarwar, H., Sarmasti, N., & Kashani Asl, A. (2018). "Natural Hazards and the City", *Maragheh University Publications*, Maragheh. [In Persian].
- Shafizadeh, A., & Ebrahimi, M. (2021). "Reflections on the structures and developments of the architecture of the monastery and the tomb of Sheikh Shahab Al-Din 28, 243-261. doi: 10.22084/nbsh.2020.21496.2126. [In Persian].
- Shamaei, A. (2022). "Tourism in Iran". Perhaps when no more. *Jom-e Jam Newspaper*. Published on August 29. [In Persian].
- Sharifinia, M., (2019). "Recognition of the structural anatomy of Sheikh Shahab Ahari's Shrine". **2nd National Conference on Civil Engineering, Architecture, and Urban Development of the Islamic World Countries**, Tabriz. Source: <https://civilica.com/doc/1021488>. [In Persian].
- Smith, M., Macleod, N., Hart Robertson, M. (2010). "Key concepts in tourist studies". *SAGE Publication*.
- Suyasa, I. M. (2019). "Literature as a tourism attraction". *In Proceeding of the International Conference on Literature*, 1(1), 526-533.
- Tavakoli, H.(2018). "Literary tourism in Iran and the world", *National Conference of Eco-Tourism, Culture and Tourism Development*, Mashhad, <https://civilica.com/doc/990753>. [In Persian].
- Terkenli, T. S., & Georgoula, V. (2021). "Tourism and cultural sustainability: Views and prospects from Cyclades, Greece". *Sustainability*, 14, 78-96. doi: 10.3390/su14010307
- Yazdani, M.H., khakzand,M., Farzanehsadatjaranji, Z., & velayati,s.(2023). "Measuring the desirability of urban appearance and landscape for tourism development: A Case Study of Ardabil Entrances". *Geographical Journal of Tourism Space*, 46, 115-135.

The Role of Literary Tourism in the Development of Urban Spaces (Case Study: Tomb of Sheikh Shahabuddin Ahri)

Abolfazal Ghanizade¹, Amir. Kashani Asl², Zahra. Afzali Goruh³

¹Department of Persian Language and Literature, Central Payam Noor University of East Azarbaijan, Iran¹

² PHD of Geography & Urban Planning, Zanjan University, Zanjan, Iran.

³ PHD of Geography & Urban Planning, Zanjan University, Zanjan, Iran.

Email: ab.Gh9966@gmail.com (Corresponding Author)

Abstract

Introduction: Literary tourism, as a branch of cultural tourism, combines the tourism industry with artistic and literary heritage, which originates from attractions related to literature. This type of tourism, which is carried out with the motivation of visiting places and works related to the lives of poets, writers, etc., while realizing cultural-literary synergy and preserving historical and cultural heritage, can be a stimulus and a tool for achieving sustainable urban development in It has different dimensions and provides opportunities for the growth and development of societies. In this regard, a case study of the tomb of Sheikh Shahabuddin Ahri has been carried out to investigate the role of literary tourism in the development of urban spaces.

Materials: This research was conducted in the form of applied and descriptive-analytical research. After reviewing the theoretical concepts, the key and effective factors have been identified using experts' opinions, and the effects and types of variables have been measured using Micmac software.

Discussion and results: The results obtained from the table of factors influencing literary tourism indicate that components such as identity enhancement, promotion of local traditions and culture, optimal utilization of literary and artistic capacities, revival of local handicraft industries, optimal conservation of literary works and historical structures, increased social participation and justice, and inclusivity of urban spaces for various segments of society can have the greatest impact on the development of urban spaces with an emphasis on literary tourism.

Conclusion: A proper definition of the concepts of literary tourism and attention to the revival and promotion of literary heritage and identity, along with the utilization of existing capacities, with a long-term and strategic perspective, can lead to the sustainability and perpetuation of national, historical, and literary values. This type of tourism can provide a foundation for preserving and revitalizing cultures and national identities, as well as fostering economic, social, and physical development of cities, and laying the groundwork for creating opportunities for growth and development in urban spaces.

Keywords: urban tourism, urban spaces, development, Sheikh Shahabuddin Ahri tomb, Ahar

